

7.

Динаміка партійних систем у посткомуністичних країнах¹

Віталій Лебедюк

Після розпаду Радянського Союзу на початку 90-х років ХХ ст. спостерігається процес суспільних трансформацій у політичних системах країн посткомуністичного простору. У перші роки незалежності формат порядку денного визначив основні інституційні зміни в посткомуністичних країнах. Більшість країн заявила про свій намір рухатися до консолідованої демократії, ринкової економіки та багатопартійної системи. Решта країн зазнала значних обмежень у спробі демократичних перетворень.

Успішними прикладами становлення та розвитку партійних систем порівняно з пострадянськими країнами є посткомуністичні країни Центрально-Східної Європи та Прибалтики. Незважаючи на те, що науковий інтерес до політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах не слабшає, існують певні методологічні проблеми щодо концептуального пояснення змін партійних систем у цих державах². Більшість досліджень використовує теоретичний інструментарій, який не завжди відповідає вимогам до порівняльного аналізу партійних систем, що спосте-

¹ Частина підготовлена на основі оновленого та доповненого варіанту статті: Лебедюк В., Трансформація партійних систем у пострадянських країнах, Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. *Науковий часопис Національного університету імені М.П.Драгоманова*. 2014, № 22, с. 222-229.

² Швирков О., Партийные системы постсоветского пространства: дефицит теории?, *Партійна система України після парламентських виборів – 2012: аналіт. доп.*, Харків: Золоті сторінки, 2012. – 116 с.

рігають у політичних реаліях посткомуністичних країн³. Тому постає низка важливих питань. Яких змін зазнали партійні системи в посткомуністичних країнах? Чи простежуються тенденції у трансформаційних процесах партійних систем посткомуністичних країн? Так ми зосереджуємо свою увагу на описі та напрямку змін партійних систем у посткомуністичних країнах.

Мета дослідження – визначити основні зміни, яких зазнали партійні системи в посткомуністичних країнах за роки незалежності. Для цього потрібно розв'язати такі завдання: по-перше, проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи щодо вивчення партійних систем; по-друге, виокремити теоретико-методологічний підхід до вивчення змін партійних систем у посткомуністичних країнах; по-третє, з'ясувати основні зміни партійних систем у посткомуністичних країнах. Ми аналізуємо зміни партійних систем у 19 посткомуністичних країнах за роки незалежності. Винятком є вибори в країнах із мажоритарною виборчою системою. Хронологічні межі дослідження охоплюють період від установаження перших демократичних виборів (1992) до сучасного етапу функціонування партійних систем (2018). Ураховуючи широкий спектр впливу різних інститутів на тип партійної системи, як незалежних змінних, ми не зможемо розглянути їх у цьому дослідженні, однак докладніше проаналізуємо залежну змінну – партійна система.

Знання про партійні системи розвивалися паралельно порівняльними дослідженнями. Тому першу типологію партійних систем М. Дюверже розробив на основі спостережень за обмеженою кількістю країн. У її основу покладений кількісний критерій із простим підрахунком партій, які конкурують між собою⁴. Упродовж 1960-х і 1970-х років простежено суттєві концептуальні зміни в типології партійних систем. Дослідники розробили більш складні типології, додаючи нові критерії класифікації. Це було

³ Armingeon K., Careja R., Institutional change and stability in postcommunist countries, 1990-2002, *European Journal of Political Research*, 2008, Vol. 47, Nr 4, p. 436-466.; Sartori G., *Parties and party systems. A framework for analysis*, New York, 1976.

⁴ Дюверже М., *Политические партии*, Москва: Акад. проект, 2000.

пов'язано, по-перше, з розвитком порівняльних досліджень, які містили все більше країн, а по-друге, партійні системи зазнали досить суттєвих змін, залишаючи все менше випадків двопартійних систем⁵. Тому перший із основних підходів до вивчення партійних систем указує на те, що кількість партій та їхні абсолютні значення стали фундаментальним критерієм розрізнення партійних систем.

Спроби класифікації партійних систем пішли на спад у 1980-х і на початку 1990-х років. По-перше, партологи зосередили свою увагу на моделях вивчення змін партійних систем, по-друге, у порівняльних дослідженнях здебільшого вивчали вплив виборчої системи на партійну⁶. Водночас, третя хвиля демократизації збільшила кількість країн, які компаративісти змогли долучити до порівняльних досліджень. Кількість партій, що брала участь у виборах, частіше потрапляла до законодавчих органів розвинутих демократичних країн. Такі зміни спонукали вчених розвивати інструментарій вивчення партійних систем. Отже, другий підхід розглядає партійну систему як спосіб взаємодії партій у боротьбі за владу. У цьому підході зміна партійної системи є не так похідною від ідеологічної або організаційної трансформації самих партій, як наслідком перетворень, що відбуваються у структурі політичного простору⁷.

Розвиваючи типологію партійних систем, Дж. Сарторі (1976) класифікує їх за двома змінними: кількість партій та ідеологічна дистанція між ними. З одного боку, дослідник указує на те, що кількість партій демонструє особливість політичної системи: ступінь фрагментації політичної влади, наскільки вона розсіяна чи

⁵ Лебедюк В., Типологія партійних систем: минуле та сьогодення, *Політичний менеджмент*, Київ: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013, №. 59, с. 92–102.

⁶ Лебедюк В., Типологія партійних систем: минуле та сьогодення, *Політичний менеджмент*, Київ: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013, №. 59, с. 92–102.

⁷ Kitschelt H., Heywood P., Wright V., *European Party Systems: Continuity and Change, Developments in West European Politics*, London: MacMillan Press, 1997.; Lijphart A., *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance In Thirty-Six Countries*, New Haven: Yale University Press, 1999.

сконцентрована. З іншого боку, кількість партій впливає на тактику партійного змагання та формування парламентської коаліції⁸. Учений пропонує таку класифікацію партійних систем: система з однією партією, система з партією-гегемоном, система з домінуючою партією, двопартійна, система поляризованого і поміркованого плюралізму, атомізована. Найгірший варіант багатопартійності, на думку автора, – атомізована партійна система⁹.

Ключову поняття “істотності” (relevant) в типології партійних систем Дж. Сарторі демонструє, яке місце посідає партія в конкуренції за право формувати уряд у певній системі. Існує концептуальна проблема: дихотомічний підхід Дж. Сарторі визначає, що будь-яка партія може бути оцінена як “істотна” або “не істотна”, без проміжного (перехідного) статусу. Тобто партія з потенціалом “шантажу” така ж “істотна”, як і урядові партії. За це автора критикують, стверджуючи, що не всі “істотні” партії рівносильні й між ними існує різниця в “істотності”¹⁰.

Дж. Сарторі стверджував, що повинно бути чітке правило підрахунку партій. Наприклад, якщо ми рахуємо кількість «істотних» партій, то підраховуємо їхні відносні значення, а не абсолютні¹¹. Методологічну проблему певною мірою вирішили М. Лааско і Р. Таагепера, увівши до наукового обігу поняття «ефективна кількість партій» (effective number of parties), щоб виміряти кількість «істотних» партій¹². Індекс ефективної кількості партій указує на кількість партій, їх відносну вагу й широко застосовуваний метод для розрізнення двопартійних, дві з половиною та багатопартійних систем у порівняльних дослідженнях. Цей статистичний показник використовують переважно для виявлення двопартійних чи багатопартійних систем. Індекс ефективної кількості партій набуває такого математичного вигляду:

⁸ Sartori G., *Parties and party systems. A framework for analysis*, New York, 1976.

⁹ Там само

¹⁰ Lijphart A., *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance In Thirty-Six Countries*, New Haven: Yale University Press, 1999.

¹¹ Sartori G., *Parties and party systems. A framework for analysis*, New York, 1976.

¹² Laasko M., Taagepera R. *Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*, *Comparative Political Studies*, 1979, Vol. 12, Nr 3, p. 3–27.

$$ENP = \frac{1}{HH} = \frac{1}{\sum p_i^2},$$

де p_i – відсоток голосів, отриманих i -партією на виборах, або відсоток депутатських мандатів, отриманих i -партією в парламенті¹³. Індекс ефективної кількості партій не обмежений зверху і може давати некоректні результати під час статистичних обчислень (особливо в процесі регресійного аналізу). За таких умов використовують індекс фракційності Д. Рає (Rae fractionalization index, позначається F) який дає статистично надійні результати¹⁴. Індекс фракційності математично записують так:

$$F = 1 - \sum_{i=1}^n p_i^2,$$

де p_i – відсоток голосів чи мандатів, отриманих i -партією. F лежить у межах від 0 до 1. Коли $F = 0,0$ – це означає, що одна партія здобуває всі голоси виборців, коли $F = 1,0$ – це свідчить, що кожен виборець голосує за власну партію. Іншими словами, F допомагає простежити трансформацію партійної системи від абсолютної одномпартійності ($F = 0,0$) до абсолютної фракційності ($F = 1,0$). Показник індексу, нижчий за 0,50, свідчить про існування однієї домінуючої партії, а коли більший за 0,70, указує на наявність у країні багатопартійної системи.

М. Лааксо і Р. Таагепера запропонували індекс ефективної кількості партій, який вдало пояснював фрагментацію партійних систем і на сьогодні залишається найбільш використовуваним показником. Однак у сучасному світі існує велика кількість партійних систем із домінуючою партією і за таких умов використання індексу ефективної кількості партій дає некоректні результати¹⁵.

¹³ Там само

¹⁴ Molinar J., Counting the Number of Parties: An Alternative Index, *American Political Science Review*, 1991, Vol. 85, Nr 4, p. 1383–1391.

¹⁵ Molinar J., Counting the Number of Parties: An Alternative Index, *American Political Science Review*, 1991, Vol. 85, Nr 4, p. 1383–1391.; Taagapera R., Shugart M., Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems, New Haven: Yale University Press, 1999.

Підрахунок індексу ефективної кількості партій вважають некоректним, коли одна партія отримала більше ніж 50% мандатів і, відповідно, домінує над рештою партій. Тому Р. Таагепера ввів додатковий індекс – LC (індекс найбільших компонент), який враховують як обернену частку найбільшої партії¹⁶. Якщо цей індекс нижчий 2,00, тоді певна партія домінує в партійній системі, оскільки частка її місць більша ніж 50%. Водночас, індекс ефективної кількості партій нівелює ключові особливості партійних систем у категорії взаємодії партій між собою.

З “третьою хвилею” демократизації поширився так званий “електоральний авторитаризм”, коли квазідемократичні інститути практикують, щоб легалізувати для внутрішнього і приховати для зовнішнього використання авторитарні методи¹⁷. Так з’явилися дві відмінні між собою партійні системи. “Зародкові” (або “рудиментні”) партійні системи в нових демократичних державах, які борються за демократичну консолідацію, і ті партійні системи, у яких хоча й існує опозиція, усе одно домінує найбільша партія (такі партійні системи трапляються в країнах Африки, а також на пострадянському просторі). Країнам ЦСЄ і колишнім державам Радянського Союзу властиві “зародкові” партійні системи з високим рівнем фрагментації¹⁸. Використання індексу ефективної кількості партій Г. Голосова (Np) – це суттєвіший теоретичний і емпіричний інструмент для пояснення партійних систем у посткомуністичних країнах, ніж індекс ефективної кількості партій М. Лааксо і Р. Таагепери (ENP).

Новий індекс ефективної кількості партій (Np) Г. Голосова, перевірений на прикладі партійних систем світу, краще вимірює ефективну кількість партій у високофрагментованих і найменш фрагментованих партійних системах, виконуючи необхідні функ-

¹⁶ Taagepera R., Conservation of Balance in the Size of Parties, *Party Politics*, 2005, Vol. 11, p. 283–298.

¹⁷ Schedler A., Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition, London: Lynne Rienner, 2006.

¹⁸ Taagepera R., Shugart M., Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems, New Haven: Yale University Press, 1999.

ції для такого індексу¹⁹. Індекс ефективної кількості партій Г. Голосова вираховують за формулою:

$$N_p = \sum_1^x \frac{1}{1 + (s_1^2 / s_i) - s_i},$$

де s_j – частка місць найбільшої партії, а s_i – частка місць i -партії в законодавчому органі²⁰.

На основі моделі трикутника Нагаями²¹, ефективної кількості партій (N_p) та відносного розміру партій Г. Голосов запропонував новий метод – двовимірне графічне зображення типів партійних систем (рис. 1.1). Математичну формулу індексу ефективної кількості партій (N_p) побудовано так, що найбільша партія завжди отримує 1, тоді як решта партій отримує зважену оцінку щодо розміру найбільшої партії та їхніх розмірів. Вісь абсцис і вісь ординат є окремими зваженими індексами, які відображають співвідношення частки місць між партіями.

Г. Голосов графічно зображує трикутник і ділить його на шість рівних сегментів, кожен із яких теоретично відображає певний тип партійних систем. Вершини трикутника ілюструють традиційну потрібну класифікацію партійних систем М. Дюверже. Кожен із сегментів трикутника класифікує партійні системи на: дво-партійну одновалентну (AGD) і полівалентну (FGC), двовалентну партійну систему з домінуючою партією (AGD), полівалентну партійну систему з домінуючою партією (AGE), одновалентну (EGB) і двовалентну багатопартійну систему (BGF).

¹⁹ Лебедюк В., Еволюція методологічних підходів до вивчення партійних систем, *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи : матер. III між нар. Наук.-практ. конф. студ., аспір. та мол. науковців (1 березня 2013 р., м. Чернівці)*, Чернівці : Букрек, 2013. с. 25–28.

²⁰ Golosov G., The Effective Number Of Parties: A New Approach, *Party Politics*, 2009, Vol. 10, p. 1–22.

²¹ Taagepera R., Extension of the Nagayama Triangle for Visualization of Party Strengths, *Rein Taagepera*, 2004, Vol. 10, p. 301–306.

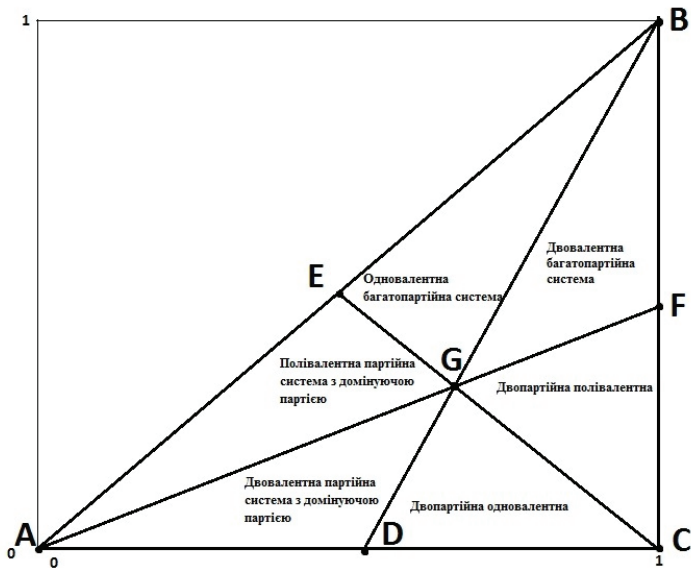

Рис. 1.1. Візуалізація типології партійних систем Г. Голосова (relative-size triangle – RST)²²

Отже, Г. Голосов зумів поділити партійну систему з домінуючою партією на підтипи. Тоді як до цього партійні системи з домінуючою партією і багатьма відносно маленькими партіями потрапляли в категорію багатопартійних систем²³.

Вершина трикутника А – приклад однопартійної системи, де всі місця в законодавчому органі отримала одна партія. Вершина С свідчить про двопартійну систему, оскільки тільки дві партії отримали рівну кількість місць. Вершина В вказує на багатопартійну систему, де існує більше ніж дві партії з однаковою часткою місць у парламенті. Структура діаграми передбачає наявність «розмитих» зон. Тобто, точки, розташовані близько до вершин трикутника, нівелюють відмінність між підтипами партійних систем, але в повному обсязі пояснюють тип партійної системи.

²² Golosov G., Party system classification: A methodological inquiry, *Party Politics*, 2011, Vol. 17, p. 539–560.

²³ Там само

Точки, розміщені в центрі перетину бісектрис трикутника, указують на невизначений тип партійної системи²⁴.

Третій підхід розглядає партійну систему як систему зв'язків окремих партій не між собою, а з їхніми виборцями. Такий підхід базований на тому, що зміна партійної системи залежить від зміни виборчої поведінки²⁵. У такому випадку виявом інституціалізації партійної системи буде здатність політичних партій отримувати регулярну підтримку виборців.

Спробуємо поглянути на трансформацію партійних систем у посткомуністичних країнах крізь призму другого підходу. Методологічною основою дослідження є двовимірний метод класифікації партійних систем Г. Голосова, науковий інструментарій якого відкриває значні можливості для вивчення змін і розвитку партійних систем у посткомуністичних країнах. Водночас, використання індексу ефективної кількості партій не достатньо, щоб проаналізувати зміни партійних систем, а тому потрібно застосувати додатковий інструментарій (RST).

Для визначення основних змін партійних систем у пострадянських країнах було проаналізовано понад 100 результатів виборів до законодавчих органів влади за пропорційною основою впродовж 1992–2018 років. Щоб з'ясувати наявність змін партійних систем у пострадянських країнах, ми поділили хронологічні межі дослідження на дві частини: 1992–2002 (рис. 1.2) та 2003–2018 (рис. 1.3) роки. Для кожної країни за певний період часу було обраховано середнє значення коефіцієнтів координат.

Більшість країн у перші роки незалежності вибудовувала багатопартійну систему (Естонія, Грузія, Казахстан, Литва, Латвія, Росія, Польща, Словаччина, Чехія та Україна). Водночас, деякі країни інституційно обмежували розвиток багатопартійної системи.

²⁴ Golosov G., Party system classification: A methodological inquiry, *Party Politics*, 2011, Vol. 17, p. 539–560.

²⁵ Mair P., Party System Change. Approaches and Interpretations, Oxford, Clarendon Press, 1997, 244 p.

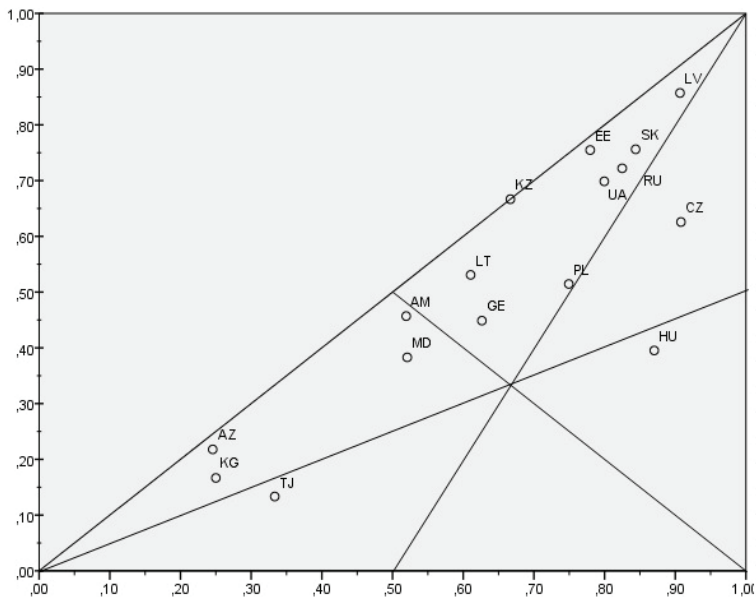

Рис. 1.2. Зміни партійних систем у посткомуністичних країнах (1992–2002)*

*Країни позначені абрєвіатурами: AM – Вірменія; AZ – Азербайджан; EE – Естонія;

GE – Грузія; KG – Киргизстан; KZ – Казахстан; LT – Литва; LV – Латвія; MD – Молдова; RU – Росія; TJ – Таджикистан; UA – Україна; PL – Польща; HU – Угорщина; SK – Словаччина; CZ – Чехія.

Джерело: PARLINE database on national parliaments – <http://archive.ipu.org/parline/>

Упродовж 1992–2002 років існувала полівалентна партійна система з домінуючою партією (Вірменія, Азербайджан, Киргизстан, Молдова), двопартійна полівалентна система (Угорщина) та двовалентна партійна система з домінуючою партією (Таджикистан).

Упродовж наступного періоду (2003–2018) відбуваються суттєві зміни партійних систем у пострадянських країнах. Тільки три країни не зазнали змін. Литва і Латвія залишились у кате-

горії одновалентної багатопартійної системи, а Молдова – у полівалентній партійній системі з домінуючою партією. Партійна система України та Естонії хоча і належить до багатопартійної, але зазнала змін в межах цієї категорії з одновалентної до двовалентної багатопартійної системи. Країни Вишеградської четвірки належать до одновалентної (Словаччина) чи двовалентної багатопартійної системи (Польща, Угорщина та Чехія).

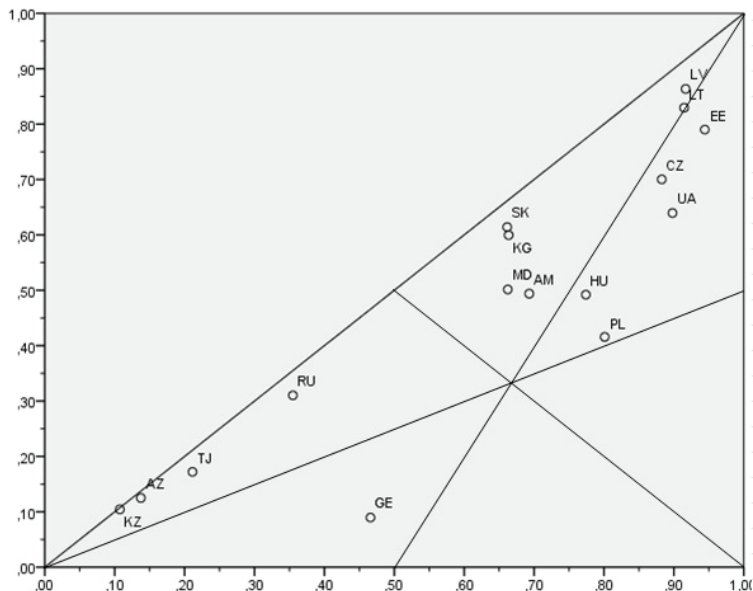

Рис. 1.3. Зміни партійних систем у посткомуністичних країнах (2003–2018)*

*Країни позначені абрєвіатурами: АМ – Вірменія; АЗ – Азербайджан; ЕЕ – Естонія;

GE – Грузія; KG – Киргизстан; KZ – Казахстан; LT – Литва; LV – Латвія; MD – Молдова; RU – Росія; TJ – Таджикистан; UA – Україна; PL – Польща; HU – Угорщина; SK – Словаччина; CZ – Чехія.

Джерело: PARLINE database on national parliaments – <http://archive.ipu.org/parline/>

Три країни перейшли з категорії багатопартійної до партійної системи з домінуючою партією. Партійна система Казахстану та Росії зазнала змін з одновалентної багатопартійної до полівалентної партійної системи з домінуючою партією. Грузія перейшла з одновалентної багатопартійної до двовалентної партійної системи з домінуючою партією. Упродовж досліджуваного періоду відбулися суттєві зміни партійних систем із полівалентної партійної системи з домінуючою партією до одновалентної багатопартійної (Киргизстан і Вірменія). Партійна система Таджикистану зазнала змін тільки в межах категорії партійної системи з домінуючою партією: з двовалентної до полівалентної партійної системи з домінуючою партією.

Найпростішим методом порівняння змін партійних систем є ступінь фракційності (Rae index²⁶). Обрахувавши індекс фракційності для перших та останніх виборів у пострадянських країнах, ми з'ясували, що між цими змінними не існує зв'язку (рис. 1.4). Тобто, коефіцієнт кореляції Пірсона незначущий і нульову гіпотезу про відсутність зв'язку приймаємо. Описова статистика для двох наборів даних доводить, що середнє значення і стандартне відхилення схожі. Такі результати засвідчують, що здебільшого зміни партійних систем відбувалися в межах однієї категорії між підтипами партійних систем. Водночас, спостерігаємо високий рівень фракціоналізації в Словаччині, Латвії, Естонії, Україні й Чехії, де ступінь фракційності лежить у межах від 0,76 до 0,83. Росія та Казахстан мали високий рівень фракційності на перших виборах, але через зміни формату партійної системи зменшилася фракційність на останніх виборах.

²⁶ Rae D., A note on the Fractionalization of Some European Party Systems, *Comparative Political Studies*, 1968, Vol. 1, Nr 3, p. 413–418.

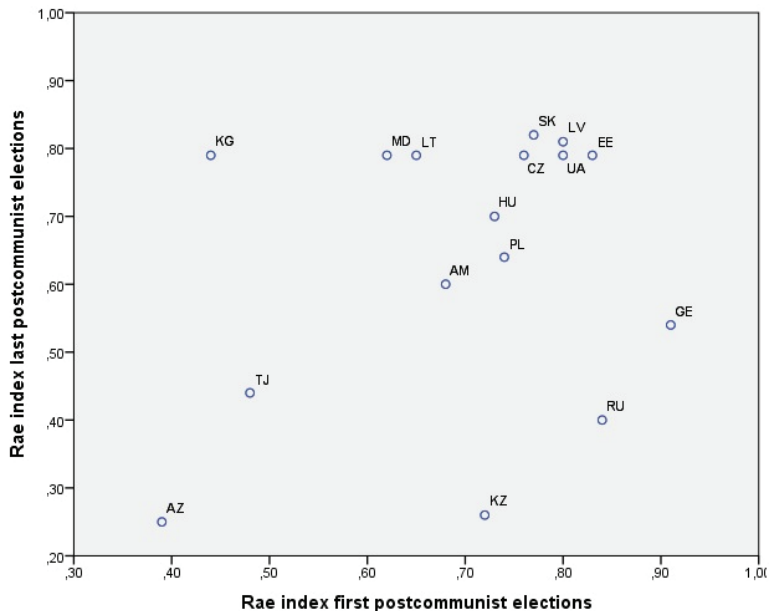

Рис. 1.4. Фракційність партійних систем у посткомуністичних країнах*

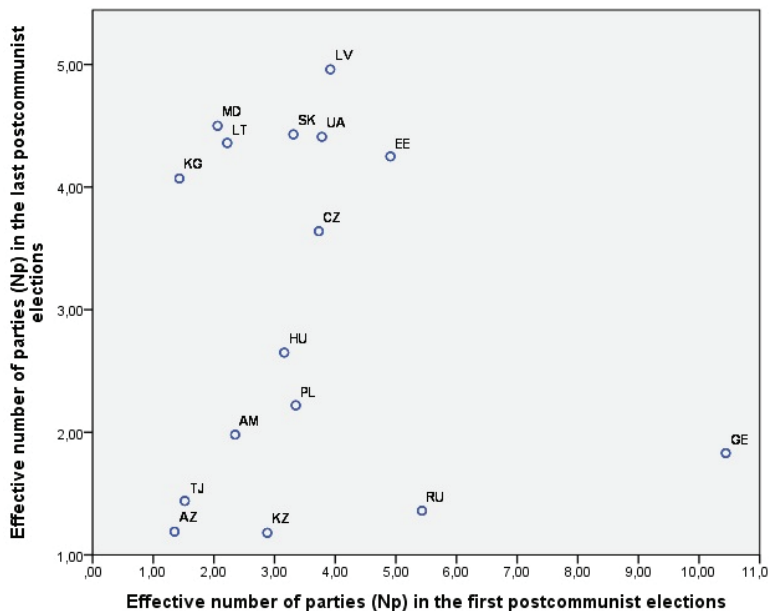
*Країни позначені абrevіатурами: AM – Вірменія; AZ – Азербайджан; EE – Естонія;

GE – Грузія; KG – Киргизстан; KZ – Казахстан; LT – Литва; LV – Латвія; MD – Молдова; RU – Росія; TJ – Таджикистан; UA – Україна; PL – Польща; HU – Угорщина; SK – Словаччина; CZ – Чехія.

Джерело: PARLINE database on national parliaments – <http://archive.ipu.org/parline/>

Індекс ефективної кількості партій указує на відносну “вагу”, тобто кількість мандатів, які партії отримали в парламенті (рис. 1.5). Значення індексу ефективної кількості партій зменшилося в Грузії (з 10,44 до 1,83) та Росії (з 5,43 до 1,36), а збільшилося в Киргизстані (з 1,43 до 4,07), Литві (з 2,22 до 4,36) та Молдові (з 2,06 до 4,50). Результати індексів корелюють із еволюцією типів партійних систем у посткомуністичних країнах. Однак про інституалізацію партійних систем можна говорити з певною часткою

умовності, оскільки показники індексу впродовж досліджуваного періоду не мають зв'язку між собою. Існує група країн (Латвія, Словаччина, Україна, Естонія та Чехія), де різниця значення індексу ефективної кількості партій між першими й останніми виборами коливається в межах одиниці. Усі вони належать до багатопартійних систем. Найменшу різницю в значеннях індексу ефективної кількості партій демонструє Чехія.

*Рис. 1.5. Індекс ефективної кількості партій у посткомуністичних країнах**

*Країни позначені абрєвіатурами: АМ – Вірменія; АЗ – Азербайджан; ЕЕ – Естонія;

GE – Грузія; KG – Киргизстан; KZ – Казахстан; LT – Литва; LV – Латвія; MD – Молдова; RU – Росія; TJ – Таджикистан; UA – Україна; PL – Польща; HU – Угорщина; SK – Словаччина; CZ – Чехія.

Джерело: PARLINE database on national parliaments – <http://archive.ipu.org/parline/>

Аналізуючи результати від виборів до виборів, ми з'ясували, що за досліджуваний період найбільше змін зазнала партійна система Молдови та Грузії (шість циклів). Партійна система України та Польщі змінювалася чотири рази. Вірменія, Естонія, Латвія, Росія, Словаччина та Чехія пройшли крізь три типи партійних систем, а Киргизстан, Казахстан, Литва, Таджикистан та Угорщина – два. Партійна система Азербайджану не зазнавала змін. Отож, що більшу кількість змін зазнала партійна система, то більш нестабільною вона є. Білорусь, Туркменістан та Узбекистан не були внесені до порівняльного аналізу, оскільки мажоритарна виборча система і пропрезидентська система нівелюють становлення партійної системи.

У нашому дослідженні ми прагнули з'ясувати основні зміни, яких зазнали партійні системи в посткомуністичних країнах упродовж досліджуваного часу. Більшість партійних систем у посткомуністичних країнах зазнає перманентних змін і не є стабільними. Найбільш поширеним типом партійної системи впродовж 1992–2002 років була одновалентна багатопартійна система. Тоді як протягом 2003–2018 рр. спостерігаємо тенденцію переходу до партійних систем із домінуючою партією (рис. 1.6). Загалом, упродовж 1992–2018 років відбулися суттєві зміни партійних систем у шести країнах. Киргизстан і Вірменія перейшли з категорії партійної системи з домінуючою партією до багатопартійної системи. Грузія, Росія, Казахстан і Польща змінили партійну систему з багатопартійної на партійну систему з домінуючою партією.

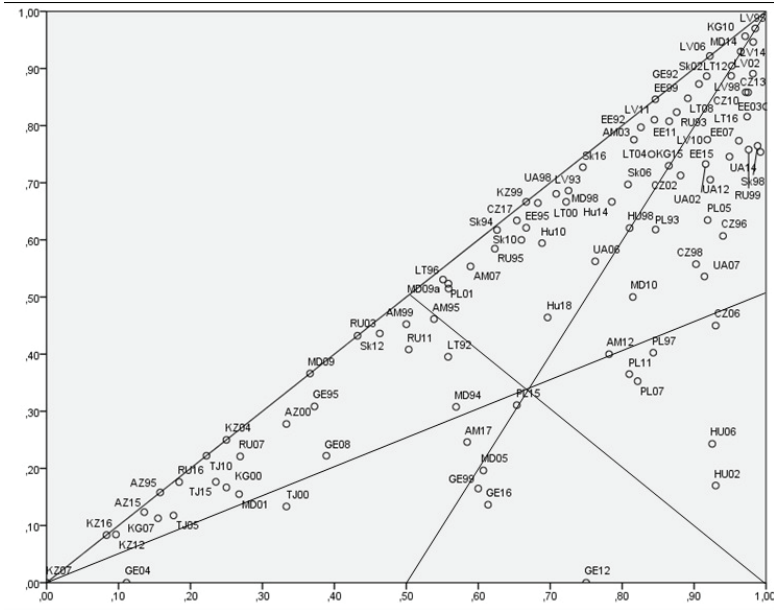

Рис. 1.6. Зміни партійних систем у посткомуністичних країнах (2003–2018)*

*Країни позначені абрєвіатурами: AM – Вірменія; AZ – Азербайджан; EE – Естонія; GE – Грузія; KG – Киргизстан; KZ – Казахстан; LT – Литва; LV – Латвія; MD – Молдова; RU – Росія; TJ – Таджикистан; UA – Україна; PL – Польща; HU – Угорщина; SK – Словаччина; CZ – Чехія.

Джерело: PARLINE database on national parliaments – <http://archive.ipu.org/parline/>

Рекомендована література:

1. Дюверже М., *Политические партии*, Москва: Акад. проект, 2000.
2. Лебедюк В., Еволюція методологічних підходів до вивчення партійних систем, *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи : матер. III між нар. Наук.-практ. конф. студ., аспір. та мол. науковців (1 березня 2013 р., м. Чернівці)*, Чернівці : Букрек, 2013. с. 25–28.

3. Лебедюк В., Типологія партійних систем: минуле та сьогодення, *Політичний менеджмент*, Київ: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013, № 59, с. 92–102.

4. Лебедюк В., Трансформація партійних систем у пострадянських країнах, Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. *Науковий часопис Національного університету імені М.П.Драгоманова*. 2014, № 22, с. 222-229.

5. Швирков О., Партийные системы постсоветского пространства: дефицит теории?, *Партійна система України після парламентських виборів – 2012: аналіт. доп.*, Харків: Золоті сторінки, 2012. – 116 с.

6. Armingeon K., Careja R., Institutional change and stability in postcommunist countries, 1990-2002, *European Journal of Political Research*, 2008, Vol. 47, Nr 4, p. 436–466.

7. Golosov G., Party system classification: A methodological inquiry, *Party Politics*, 2011, Vol. 17, p. 539–560.

8. Golosov G., The Effective Number Of Parties: A New Approach, *Party Politics*, 2009, Vol. 10, p. 1–22.

9. Kitschelt H., Heywood P., Wright V., European Party Systems: Continuity and Change, *Developments in West European Politics*, London: MacMillan Press, 1997.

10. Laasko M., Taagepera R. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe, *Comparative Political Studies*, 1979, Vol. 12, Nr 3, p. 3–27.

11. Lijphart A., *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance In Thirty-Six Countries*, New Haven: Yale University Press, 1999.

12. Mainwaring S., Introduction: Party Systems in Latin America, *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America*, Stanford: Stanford university Press, 1995.

13. Mair P., *Party System Change. Approaches and Interpretations*, Oxford, Clarendon Press, 1997, 244 p.

14. Molinar J., Counting the Number of Parties: An Alternative Index, *American Political Science Review*, 1991, Vol. 85, Nr 4, p. 1383–1391.

15. Rae D., A note on the Fractionalization of Some European Party Systems, *Comparative Political Studies*, 1968, Vol. 1, Nr 3, p. 413–418.
16. Sartori G., *Parties and party systems. A framework for analysis*, New York, 1976.
17. Schedler A., *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*, London: Lynne Rienner, 2006.
18. Slomczynski K., Shabad G., Zielinski J., Fluid Party Systems, Electoral Rules and Accountability of Legislators in Emerging Democracies: The Case of Ukraine, *Party Politics*, 2008, Vol. 14, Nr 1, p. 539–560.
19. Taagepera R., Shugart M., *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven: Yale University Press, 1999.
20. Taagepera R., Conservation of Balance in the Size of Parties, *Party Politics*, 2005, Vol. 11, p. 283–298.
21. Taagepera R., Extension of the Nagayama Triangle for Visualization of Party Strengths, *Rein Taagepera*, 2004, Vol. 10, p. 301–306.